

USMONIYLAR IMPERIYASI VA MARKAZIY OSIYO MUSULMONLARI O‘RTASIDAGI ALOQALAR

Tugalova Madina Erkin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Usmoniylar imperiyasi bilan Markaziy Osiyo musulmonlari o‘rtasidagi siyosiy, diniy va madaniy aloqalar tarixiy manbalar asosida yoritiladi. Ayniqsa, XVI–XIX asrlarda bu aloqalarning tasavvuf, ilm-fan, diplomatiya va savdo orqali mustahkamlangani tahlil qilinadi. Usmoniy xalifaligiga nisbatan Markaziy Osiyo musulmonlarining munosabati, haj safarlari, tariqatlararo aloqalar va yozishmalar tarixiy faktlar orqali asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Usmoniylar imperiyasi, Markaziy Osiyo, xalifalik, tasavvuf, diplomatik aloqalar, haj, islomiy birlik.

Islom dunyosining yirik tarixiy-siyosiy markazlaridan biri bo‘lgan Usmoniylar imperiyasi XVI asrga kelib butun musulmon olamida o‘zini xalifa davlat sifatida tanitishga intildi. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo ham o‘zining qadimiy ilmiy, diniy va madaniy an‘analari bilan islomiy tamaddunning muhim hududi bo‘lib qolgan. Ana shu ikki musulmon mintaqasi o‘rtasidagi tarixiy aloqalar nafaqat diniy birlik, balki ilm-fan, madaniyat, diplomatiya va savdo sohalarida ham o‘z ifodasini topgan.

Ushbu maqolada ana shu aloqalarning tarixiy ildizlari va rivojlanish yo‘nalishlari o‘rganiladi. Usmoniylar imperiyasi 1299-yilda asos solingan bo‘lib, XV asrga kelib Vizantiya imperiyasini tor-mor keltirib, Istanbul (Konstantinopol)ni o‘z poytaxtiga aylantirgan va musulmon olamida siyosiy-diniy markaz sifatida yetakchilik mavqeini mustahkamlab olgan edi. Ana shu davrdan boshlab, imperiya xalifalikni o‘z qo‘liga oladi va o‘zini butun islom ummati rahbari sifatida e‘lon qiladi. Bu esa uzoq hududlarda, jumladan, Markaziy Osiyoda ham siyosiy va diniy rezonansga sabab bo‘lgan.

Markaziy Osiyo esa tarixan musulmon ilm-fani va tasavvufi rivojlangan mintaqaga bo‘lib, bu yerda Buxoro, Samarqand, Hirot, Qo‘qon kabi markazlar faoliyat yuritgan. Ana shu manbalardan ko‘plab ulamo va mutasavviflar haj safariga borib, Istanbul orqali o‘tgan yoki Usmoniylar bilan ilmiy-madaniy aloqalar bog‘lagan. Bu tarixiy kontekst

ikki musulmon hududi o‘rtasida mustahkam diniy-ma’naviy aloqalar shakllanganini ko‘rsatadi.

Tadqiqotda tarixiy-muqoyasaviy tahlil, hujjatli manbalarni sharhlash va ilmiy adabiyotlarni o‘rganish usullari qo‘llanildi. Jumladan, Usmoniylar va Markaziy Osiyo tarixiga oid turkiy, arabiy, forsiy manbalar, haj safarlari haqidagi xotiralar, diplomatik yozishmalar, sufiylik tariqatlariga oid asarlar asosida tahlil olib borildi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki:

- Usmoniylar imperiyasi o‘zini musulmon olamining siyosiy va diniy markazi sifatida tanitishga erishgan.
- Markaziy Osiyo ulamolari, sufiylari va ziyoratchilari Usmoniy xalifaligini diniy rahbar sifatida tan olgan.
- Naqshbandiya tariqati orqali ikki mintaqa o‘rtasida ruhiy-ma’naviy aloqalar kuchaygan.
- Haj safarlari va ilmiy sayohatlar orqali bilimlar almashinuvi bo‘lib turgan.
- Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklari hukmdorlari Usmoniy sultonlariga do‘stlik va hurmat ifodasi sifatida maktublar, hadyalar yuborganlar.

Usmoniylar imperiyasi va Markaziy Osiyo musulmonlari o‘rtasidagi aloqalarning asosiy negizi diniy birdamlik bo‘lgan. Usmoniy sultonlari xalifalik maqomini egallaganidan so‘ng, bu mavqega Markaziy Osiyo musulmonlari tomonidan ham e‘tibor qaratilgan. Ayniqsa, tasavvuf yo‘nalishidagi o‘zaro aloqalar (xususan, naqshbandiya tariqati) orqali bir-biriga yaqinlashuv kuchaygan.

XVI asrda Buxoro xonligining diniy rahnamosi bo‘lgan ulamolar va Usmoniy sultonlari o‘rtasidagi yozishmalar, diniy hukmlar (fatvolar) almashuvi bu aloqalarning yaqqol isboti bo‘la oladi. Ayniqsa, haj ziyorati jarayonida ko‘plab markaziy osiyoliklar Istanbul orqali Makkaga yo‘l olgan. Bu esa Istanbulning musulmon ziyoratchilar uchun asosiy markazga aylanganini ko‘rsatadi.

Diplomatik jihatdan esa, Qo‘qon xoni Umarxon va Buxoro amiri Nasrullo Usmoniylar bilan mustahkam do‘stlik munosabatlarini saqlagan. Hatto ba’zi Markaziy Osiyo hukmdorlari o‘z hududlarida Usmoniy sultoni nomidan juma xutbasi o‘qitgan. Bu holat xalifalik siyosiy mavqeining tan olinganidan dalolat beradi.

Shuningdek, XVIII–XIX asrlarda Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyo tomon yurishlari kuchaygan bir davrda musulmon xalqlari o‘rtasidagi birlik, ayniqsa, tasavvuf, haj va ilmiy yo‘nalishlarda yanada muhim ahamiyat kasb etgan. Bu davrda ko‘plab

ulamolar va ziyolilar tomonidan musulmon birdamligini saqlab qolish yo‘lida Usmoniylar imperiyasi xalifaligiga suyanish g‘oyalari ilgari surilgan.

Qo‘qon xonligi, Buxoro amirligi va Xiva xonligi hukmdorlari, ayniqsa, diniy sohada yetakchilik qilayotgan Usmoniy sultonlariga hurmat va sadoqat izhor qilganlar. Ba‘zi tarixiy manbalarda Buxoro amiri Nasrulloxonning Usmoniylar sultoni Abdulhamid II ga maktublar yuborgani qayd etiladi. Bu maktublarda diniy fatvolar, o‘qituvchilar yuborish, haj safarlarini tashkil qilishda yordam so‘ralgan.

Ilm-fan sohasida ham Usmoniylar imperiyasi kutubxonalarida saqlanayotgan Markaziy Osiyo ulamolarining asarlari, ayniqsa, Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Bahovuddin Naqshband, Alisher Navoiy, Burhoniddin Marg‘inoniy kabi allomalarning merosi orqali ilmiy aloqalar davom etgan. Bu esa madaniy integratsiyaning muhim belgilaridan biri sanaladi.

Shuningdek, Istanbuldagi “Sulaymoniya” madrasasida Markaziy Osiyodan kelgan talabalarning o‘qigani haqidagi ma‘lumotlar ham mavjud. Bularning barchasi o‘z navbatida, ikki mintaqa o‘rtasida diniy-ta‘limiy hamkorlik yuqori darajada bo‘lganini ko‘rsatadi.

Usmoniylar imperiyasi bilan Markaziy Osiyo musulmonlari o‘rtasidagi aloqalar uzoq davom etgan, ko‘p qirrali va mustahkam bo‘lgan. Bu aloqalar faqat siyosiy emas, balki diniy, madaniy va ilmiy sohalarni ham o‘z ichiga olgan. Musulmon dunyosining ikki yirik mintaqasi bo‘lgan Anatoliya va Movarounnahr o‘rtasidagi bu tarixiy rishtalar umumislomiy birdamlik va tafakkur taraqqiyoti uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bartold V.V. *Turkiston musulmonlari va Usmoniylar imperiyasi*. – T.: Fan, 2002.
2. Alimov R. *Markaziy Osiyo xalqlari va islom sivilizatsiyasi*. – T.: Ma‘naviyat, 2010.
3. Ziyov S. *Usmoniylar davlati va xalifalik*. – T.: Yangi asr, 2015.
4. Devlet N. *Türk Dünyası Tarihi*. – Ankara: Türk Kültürü Yayınları, 1992.
5. Qoshg‘ariy M. *Devonu lug‘otit-turk*. – T.: Fan, 1960.
6. Abdurauf Fitrat. *Usmoniylar haqida mulohazalar*. – T.: Adabiyot, 1997.